

prostor dvema igralcema, ki sta daleč drug od drugega po svoji umetniški potenci, pa blizu po službenem mestu. Težko, zelo težko, da bi se urednik s tem ognil zameram; kritični vrednosti slikovnega izbora pa se je vendarle odrekal.

Nekako taka podoba in obseg, kakršen je zdaj; skrbnejši in kritičnejši izbor slikovnega gradiva, manj vezan na denarne utesnitve; v več esejih in razpravah z več strani osvetljena domača (vsaj domača) gledališka problematika — tak naj bi bil prihodnji slovenski gledališki zbornik, ki že dolgo živi v naših mislih in ki se mu zaradi »Linhartovega izročila« ne bomo smeli odreči.

Dušan Moravec

DR. JOSIP MAL, STARA LJUBLJANA IN NJENI LJUDJE

Lani je izšla knjiga dr. Josipa Mala »Stara Ljubljana in njeni ljudje«¹ v lepi Plečnikovi opremi in na zelo dobrem papirju. V tej knjigi, o kateri pravi avtor, da je hotel v njej prikazati kulturno zgodovino srednjega in novega veka do konca 18. stoletja, je zbran izredno obširen material iz literature in arhivov, tako da prav gotovo noben slovenski kulturni zgodovinar ne bo mogel mimo mnogih posameznosti, ki jih prinaša ta knjiga. In vendar ta »Stara Ljubljana« kot celota nikakor ni razveseljivo delo. Ne gre namreč za znanstveno pisano knjigo, marveč za knjigo, ki ji manjka sleherno obravnavanje velikih vzročnosti, manjka povezanost med posameznimi dejstvi in časom. Ravno to je namreč — na kratko — osnova kulturnozgodovinskega obravnavanja: povezava najmanjšega dejstva z največjimi časovnimi dogajanjmi. »Stara Ljubljana« pa tudi ni poljudna knjiga. Zato je v njej mnogo preveč posameznih, izoliranih, popolnoma neobdelanih preprosto »kronistovskih« podatkov, ki niso vključeni v celoto, temveč stojijo tu kot suha dejstva, včasih mikavna, tu pa tam »pikantna«, ponekod pa pusta in v svoji izoliranosti nezanimiva. Kronologija ni upoštevana. V posameznih poglavjih se vrstijo obravnavana dejstva od gotskih časov do osemnajstega stoletja. Tako si sploh ni mogoče »predočiti« dejstva, da so se stvari spreminjale v okolju, ki nikakor ni ostajalo isto. S tem ni trpela samo preglednost, temveč sama zasnova: v knjigi ni mogoče zaslediti rdeče niti, zamisli, ki bi bila vidna v vsem in bi pomagala razumeti celoto. Ideje, da bi socialnogospodarske razmere ali bolj preprosto povedano — koristi ljudi zavedno in nezavedno vplivale na njihovo mišljenje in čustvovanje, v knjigi sploh ni zaslediti.

Poglavje zase so ilustracije. So zelo neenake, po stilu, po tehtnosti, po formatu, po kvaliteti. Mogoče je bilo tudi tukaj delno treba seči po materialu, ki je že bil na razpolago v klišejih, vendar je poleg dobrega in novega presenetljivo mnogo povprečnega in slabega.

Naj za primer navedem samo nekaj nedoslednosti pri zgodovinskem obravnavanju: Na str. 17 beremo: »Viden zunanji pečat so dajali mestnemu živ-

¹ Dr. Josip Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje. Kulturnozgodovinski oris. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1957.

ljenju (v Ljubljani) obrtniki. Najbolj so mestni očetje pazili na tiste, ki...» Tudi najbolj površnemu poznavalcu zgodovine srednjeveških mest je znano, da so obrtniki v močno razvijajočih se srednjeveških mestih kraju ne samo »dajali pečat«, temveč so si v njem tudi pridobili oblast, čeprav ne tako veliko kakor trgovci. Ljubljana je z vsemi slovenskimi mesti vred ostala prav gotovo na periferiji razvoja, vendar bi bilo tu treba nekaj zapisati. Če je potekal razvoj pri nas nekoliko drugače, kakor je to Pirenne opisal za velika in močna evropska mesta, z a k a j je tako potekal? Odgovarjati je treba prav zaradi kulturne zgodovine. Tako pa n. pr. (v istem poglavju) izvemo, da je n. pr. leta 1599 prišlo do spopada med protestanti in katoličani (s podrobnostmi) in kmalu za tem, kako ostro ravnanje z luterani dokazuje, da je takrat že »zavel drug veter« v smislu naročila nadvojvode Maksimilijana iz leta 1594. Žal je ta »drugi veter« tako, navržen, izolirano omenjen, popolnoma nezanimiv. Kakor meteorologa ne more in ne sme zanimati izolirani dež ali vihar, temveč visoki in nizki pritiski, cikloni in anticikloni in vsi meteorološki podatki, prav tako ne morejo ne bralca ne zgodovinarja in še celo ne kulturnega zgodovinarja zanimati sami pojavi, temveč njihovi vzroki. V naši knjigi pa ne izvemo prav nič o globljih vzrokih spopadov med katoliki in protestanti. Škof Hren z vsemi svojimi bančnimi povezavami tudi ni nikjer omenjen (pa čeprav je knjiga »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« pred kratkim znova izšla). Skrajno pomembno namreč je, da se je absolutistični monarh »gospodarsko in politično oprl na trgovski kapital zoper separatistično plemstvo« (Sperans, 1939, str. 55). O vseh takih in podobnih zelo pomembnih dognanjih pa v »Stari Ljubljani« ne izvemo ničesar. Na str. 14 je zapisano: »Sovraštvo zoper jezuite je ostalo živo tja do razpusitve reda«. To dokazuje zapisek iz leta 1759. Bralca bi brez dvoma zanimalo, z a k a j je tako sovraštvo nastajalo in tlelo — o vsem tem pa žal ne izve ničesar.

Čeprav je avtor zelo zaslužen zgodovinar, je gledanje na nravi podano tako, kakor da bi bili vsi bralci te »Stare Ljubljanec« neverjetno naivni, kakor da bi jim bila neverjetno tuja ne morebiti samo Marx ali Engels, temveč tudi Comte in Taine in kakor da bi jim bil popolnoma nepoznan celo — Montesquieu. Uvod v poglavje »Pozabljena čednost« se glasi čisto v stilu nekdanjih slovenskih večernic takole:

»Ako listaš po orumenelih pergamentih in zaprašениh listinah dobredelnih ustanov, boš dobil vtis, da so bili stari Ljubljančani pobožni in dobrotni kristjani, ki so bili navdahnjeni izključno le z bogaboječimi mislimi. Pa vendar ni bilo vedno tako...«

Najbolj popularna, najbolj preprosto in razumljivo pisana knjiga bi danes pri nas vendarle vsaj malo lahko računala s tem, da so nravi ali tudi šege in navade posledica socialnogospodarskih razmer, ki »v zadnji instanci zmeraj odločajo«. V vsem tem ni prav nič novega. Že maršal Marmont, čeprav ga kot sociologa nihče nikoli ni jemal resno, je v svojih »Mémoires« razlagal, da velja »mož-beseda« najbolj pri ljudeh, ki ne znajo ne brati ne pisati, da pismeni ljudje cenijo pogodbo bolj kakor samo besedo in da cenijo v deželah z zadostnim kadrom juristov predvsem uradno sklenjene pogodbe. Take in podobne razlage nezvestega Napoleonovega maršala se zdijo neprimerno bolj moderne kakor pa ugotovitve naše »Stare Ljubljanec«.

V stari Ljubljani pa ljudje seveda niso bili — po terminologiji knjige — s a m o »bogaboječi«, temveč tudi »prešerni« in celo »razuzdani«. Vprašujemo se le, ali so kljubovali veljavni morali čisto po naključju, iz same hudobnosti ali, recimo, zaradi nepopravljivega nagnjenja k hudemu in dediščine izvirnega greha?

Zanimivo je, da nam knjiga tu pa tam vendarle — nehote — kaj razjasni, n. pr.:

»Tu pa je človeškim strastem in slabostim ustrezal tudi duh renesanse. Bila je to doba najširšega čutnega izživljanja. Iz samih ljubljanskih dogodivščin bomo pozneje zvedeli, da nobeno dekcle ni bilo varno pred oprezovanjem fantov, služkinje so spočele s svojimi gospodarji, pomočniki — ki se večinoma niso smeli ženiti — so v odsotnosti trgovcev in obrtnikov zalezovali in nadlegovali žene.«

Nato sledi znova odstavek o »poudarjeni čutnosti« renesanse... Pa ne da bi avtorju »Stare Ljubljane« zdaj kdo očital, da izpoveduje v primeri z njim — Dante neverjetne napredne nazore, prav tisti Dante, ki je tako lepo, čuteče in zveneče popisal lastno sočustvovanje do nezveste Francesce, ki so jo vendar prav mlado poročili z neprijetnim starejšim plemičem, ne da bi jo vprašali kaj za njena čustva... Brez šale, človek se resno vprašuje, kaj ima podleganje »človeškim strastem in slabostim« ali pa »poudarjena čutnost« in sploh renesansa opraviti v teh primerih, ko so na silo krepke mlade fante izključili od zakona in so ti po svoje dejavno »protestirali« proti prisiljenemu celibatu, tako da so zalezovali mlade in prijetne žene svojih mojstrov. Obrtniška in cehovska morala te vrste se je začela pred renesanso, nehala pa je precej po njej. Prav tako je seksualno izrabljanje dekel s strani gospodarjev izrazil socialni pojav. Gospodarji v starem veku so živeli s sužnjami, fevdalni knezi z dvorjankami, graščaki s tlačankami, posestniki ameriškega Juga s črnimi in na pol črnimi sužnjami, kapitalisti ali vplivni nameščenci z delavkami, ne da bi vse to imelo kakšne prav posebne zveze s poudarjeno in programatično čutnostjo renesanse.

Človek bi mislil, da je tako vrednotenje v »Stari Ljubljani« lahko bolj ali manj slučajno, vendar ne — saj beremo: »Čim bolj je v kaki dobi raslo poželenje po uživanju in razveseljevanju, tem bolj so šle rakovo pot tudi dobre nravi. In to se ni godilo tako samo v novejših časih. Že srednji vek ni bil tako čednosten in pobožen, kakor radi mislimo. Duhovniki tožijo že tedaj o premajhnem obisku cerkva, o verski mlačnosti, o velikih razvratnosti in razbrzdanosti, ki je v večini mest in celo po vaseh priklicala v življenje javne hiše...« Vprašali bi se, kdo na vsem svetu vendar tako rad misli, da je bil srednji vek (nekoliko ohlapen pojem) neverjetno čednosten in pobožen? Nam se zdi, da je seveda meščanski obrtno-trgovski red pod novo »gentry« v mestih zrahljal nekatere starejše pojme o časti in poštenosti. In če so bila mesta dovolj razvita in močna, lahko govorimo o izrazitih renesančnih potezah pred renesanso. Ali ni dokaz že Giovanni Boccaccio? Že v Zgodovini likovne umetnosti zahodne Evrope Izidorja Cankarja je glede na gotško dobo dovolj govora o zmanjšani pobožnosti. Torej — ali ni domneva o »ne samo čednostnem« srednjem veku odveč in zastarela v metodi?

Takih mest je v knjigi žal precej. Na str. 42 je govora o tem, da je začel izza druge polovice 16. stoletja vpliv javne vidno upadati, vendar da temu »ni bila vzrok reformacija«, marveč »gospodarski propad«. Res?

Kdo pa je trdil, da je bila »vzrok« manjšega vpliva javne hiše reformacija, ki je bila vendar sama spet ravno tako posledica nekega stanja kakor tudi njegov delni nadaljnji vzrok? Prav tako nihče ne more resno dvomiti o tem, da n. pr. »razvratnežev tudi (sic) v plemiških vrstah ni manjkalo«, kakor se danes zaradi vsega navedenega tudi v najbolj poljudni knjigi nikakor ne zdijo na mestu izrazi kakor »baročna razuzdanost«, »bidermajerski človek« (str. 50) in podobni.

»Stara Ljubljana in njeni ljudje« pa je zabeljena tudi z nekaterimi pikantnimi povestičami, ki bi čisto lahko izostale. Hvalimo vendar minljivost, da je že davno spremenila v prah jezik tistim klepetuljam, ki so si prišepetavale in se zgledovale, ker so k vdovi Luciji in njeni hčerki zahajali vojaki ali pa ker je jeseni leta 1769 neka Barba na Bregu »ljubimkala kar s štirimi vojaki« (str. 49). Prav tako izolirano in z drugimi nepovezano je kronistično dejstvo, da so leta 1676 nekje v Ljubljani zgoreli trije otroci in ena ženska. Ko bi le vsa taka dejstva še nadalje počivala v arhivih, kakor počivajo v miru nesrečne žrtve nezgod!

Glede ilustracij se lahko človek ob tej »Stari Ljubljani« začudeno sprašuje, zakaj v gradivu ni prišla bolj do izraza še obstoječa — stara Ljubljana, mesto številnih očarljivih arhitektonskih posameznosti, dvorišč, stopnišč, stebrišč, ki so jih doslej le deloma odkrili priznано dobri slovenski fotografi, medtem ko mnoge izmed teh še zmeraj lepo čakajo, da bi kdo javnosti odkril »neznano Ljubljano«.

Sicer je v knjigi res nekaj prav lepega, originalnega slikovnega gradiva iz Mestnega muzeja, arhiva, Sadnikarjevega muzeja ali Valvasorjeve zagrebške zapuščine. Pri nas predstavlja resnično prav lepo novost »eksploatacija« gotskih fresk iz Crngroba, Primoža nad Kamnikom itd., nekaj fotografij, nekaj rekonstrukcij ali poenostavljenih risb. Žal metoda ni uporabljena dosledno. Kljub že »nekoč« prekopiranim in v Ljubljani razstavljenim kostumskim slikam se vse kostumske podobe v knjigi omejujejo na Goldensteinove dokumentarne podobe noš trnovskega in krakovskega predmestja. Le zakaj? Že sam material Narodne galerije, sam Fortunat Bergant bi zaslužil upoštevanje. Prav tako je fotografiranega zelo malo drobnega kulturnozgodovinskega gradiva, čeprav je to deloma zbrano in je lepo in značilno. Prav primerna je slika t. im. Zoisovega »porcelana«, žal pa n. pr. kositrno posodje na str. 180 kaže zelo različna stilna obdobja. Sploh — stil! Ob fotografiji »renesančne sobe« iz Mestnega muzeja bo poznavalec takoj videl, da miza in stoli v ospredju (torej glavni predmeti slike), niso renesančni, temveč baročni.

Zelo nesrečni sta rekonstrukciji nekdanjih kaznovanj. Risba na str. 32 »Sramotilna kletka« je podpopprečna; na oko lepše izdelana, vendar pa dokumentarično ne samo slaba, temveč nemogoča je celostranska karikatura »Peka tehtajo«. Taka risba ni za moderno knjigo. »Gugalnica« na str. 121 je prav okorno angleško delo iz »galantne« dobe, iz katere se je vendar ohranila velikanska množina res kvalitetnih grafik. Mnogo boljši je graciozni francoski bakrorez na str. 167, vendar nekako ni ubran z ostalim gradivom. Kakor v tekstu tako tudi v slikah ni razmerja med domačim in tujim gradivom.

Tudi jezik knjige »Stara Ljubljana« ni zmeraj izbran. »Sladkornina« je skrajno okorna beseda, »glupost« kot beseda ne sodi v slovensko knjigo, še manj pa »navadna krivda« nam. domnevna krivda (str. 51), še celo pa ne maramo »prešanega usnja« (str. 185).

Škoda, izredna škoda za delno izredno lepo gradivo, za resnično lepe podatke o kopanju, hrani, o gibanju prebivalstva, o tlakovanju, o razsvetljavi in še o mnogočem. Mnogokaj pa za čudo tudi manjka. Skoraj nobenega govora ni o lekarniškem materialu. Ob podobi stare Ljubljane bi zaslužile posebno obravnavo tiskarne in tudi omemba »Kronike kratke slovenskim jezikom spravljene« ne bi smela izostati. Nadalje ni nobenega govora o akademijah, o Linhartovem pomenu, o vplivu Zoisovega kroga, zelo malo o Vodniku. Vse to nujno sodi v kulturno zgodovino, ki je v knjigi »Stara Ljubljana« sicer podana, deloma z bogatim materialom, ki pa ne kronološko ne po vrednotenju ni urejen tako, kakor bi bilo želeli. Kljub velikim zaslugam in velikemu znanju pisca zato knjiga ne more služiti za zgled.

Branko Rudolf

RAZMIŠLJANJE O KNJIGI »DUHOVNO ŽIVLJENJE KOROŠKE«

(Nadaljevanje)

III.

Kaj nam je povedal E. Nussbaumer o koroškem jožefinizmu? Mimo uvoda — s katerim je pisatelj poleg splošno avstrijske označitve opozoril, kako je tolerančni patent osvobodil 14.000 tajnih protestantov (tedaj »so Dalmatinov molitvenik, Krščanske lepe molitve dali v Celovcu še tretjič natisniti«, 1784; cit. po I. Grafenauerju v Koroškem Zborniku na str. 310) in jim dovolil privatno versko izživljanje — je zapisal, da obdobje pomeni končno zmago nemškega jezika nad baročno latinščino. Obširno je spregovoril o uničenju samostanov; vzporedno z njimi so prosvetljenci spravili s sveta še mnoge dragocene literarne spomenike, ki jih ne bodo mogli preboleti niti sodobni germanisti (o. c.). Nadalje nas je seznanil še z naslednjimi, nekaterimi izredno zanimivimi podpoglavji, v katerih pripoveduje o ukinitvi samostanov in posledicah tega ukrepa Jožefa II.; o prepovedih in izgubah na področju ljudske poezije; o tem, kaj je povedal o tej epohi koroški pesnik; o slih novega duha (J. von Sonnenfelsu, A. Blumauerju); o koroškem pesniku na Dunaju in pesništvu po vzoru Blumauerja na Koroškem. Natančneje je obravnaval opata A. Edlinga, njegovo liriko, vzore pred jožefinizmom, poetovo izpoved, dramsko pesništvo (Korneta, Dogodke na lovu), opatova jožefinsko-teološka dela, Koroška pisma in razpravo O duhovniku, kakršnega si želimo. V vrsti kulturnih dogodkov in osebnosti je omenil nadvojvodinjo Marianno v Celovcu, 1781—1789, njeno samoizpoved in asketski dnevnik, grofa Enzenberga in koroško dvorno pesnitev. Obširno je razpravljajal tudi o kulturnem pomenu celovške lože; o duhovni zgodovini jožefinske epohe; tisku; J. Friedlu in pismih dušnega pastirja iz province, o spisku knjig C. F. Walliserja, o J. B. Alcingerju, njegovih zbranih pesmih, o trpkih tožbah katoliške cerkve; o gledališču; o F. Dutwarju in celovškem gledališču, o svobodnih opozorilih o Talijinem templju v Celovcu in avtorjih, kakor tudi o domačijskih dramskih delih, direkciji in igralcih, državnem nadzoru in lju-